

Pregledni rad

УДК 711.1:[352.07:342.25

DOI 10.7251/SVR2123067P

UTICAJ PROSTORNOG PLANIRANJA NA PROSTORNO–FUNKCIONALNI RAZVOJ LOKALNOG NIVOVA SAMOUPRAVE

Dragana Popović¹

Saša Čekrlija²

Apstrakt: Determinante organizovanja prostora počela su se razvijati od kada su ljudi postali svjesni da svojim radom mogu prilagođavati prirodu svojim potrebama. U osnovi prostorno planiranje je prevazišlo tradicionalno planiranje i predstavlja mehanizam za stvaranje vizije razvoja te zadovoljava različita i kontradiktorna očekivanja društva. Stvarajući sve veću materijalnu osnovu, kao i razvijajući tehnološki napredak, sprovodeći istraživanja, stičući iskustva, omogućilo je čovjeku da njegovo upravljanje prostorom postaje sve presudnije za dalji društveni, ekonomski i ekološki razvoj. Analizirajući situaciju po pitanju sprovođenja osnovnih postulata i strateških ciljeva prostornog planiranja i uređenja na području Republike Srpske, vidi se nemar i odsustvo studioznosti koja u budućnosti može ostaviti velike posljedice na društveni, ekonomski i ekološki razvoj. Hoće li buduće generacije imati kapacitete da ispravljaju greške sadašnjice?

Ključne riječi: *prostorno planiranje, menadžment lokalne zajednice, funkcionalni razvoj, teritorijalna organizacija*

UVOD

Posmatrajući kroz istoriju, čovjek počinje da uređuje okruženje prema svojim potrebama, još od perioda kada je prešao iz nomadskog u stacionarni način života. Kroz organizaciju život na jednom prostoru, ljudi ga mijenju i prilagođavaju svojim potrebama, u skladu sa svojim sposobnostima, željama, iskustvu, kulturi i tradiciji. Odluka o zasnivanju i podizanju naselja donošena je na osnovu određenih kvaliteta tog prostora (dostupnost vode, plodno tlo, šume, mogućost odbrane od

¹ Nezavisni univerzitet Banja Luka.

² Nezavisni univerzitet Banja Luka.

neprijatelja, trgovački putevi, itd.). Već tad počinju da se stvaraju temelji funkcionalnog organizovanja prostora: za stanovanje, rad, držanje stoke, odbranu i druge životne funkcije.

Kroz dugu istoriju društvenog i ekonomskog razvoja čovječanstva mijenjaju se potrebe i shvatanja osnovnih životnih imperativa, pri tome stiće se utisak da se sve više gubi korak sa poštovanjem osnovnih postulata brige o zaštiti životne sredine. Pravila organizovanja prostora počela su se razvijati od kada su ljudi postali svjesni da svojim radom mogu da utiču na prirodu prilagođavajući je svojim potrebama (Целебцић, 2013). Jedna od osnovnih karakteristika XX i XXI vijeka svakako je fenomen „kretanja“, roba, ljudi i ideja. Novi trendovi i prilike zahtijevaju i nove tendencije u načinu korištenja i organizovanja prostora (Поповић, 2021).

Planiranje se kao društvena praksa javlja još u starom vijeku, dok je moderna teorija planiranja tekovina posljednje trećine XX vijeka. Ona pripada grupi opštih društvenih teorija koje se zasnivaju na opštım i apstraktnım naučım disciplinama, kao što su logika, matematika, epistemologija i filozofija nauke, lingvistika, etika i teorija akcije, estetika, teorija argumentacije, teorija komunikacije itd. (Habermas, 1987), i preciznije, sa stanovišta disciplinarne podjele, da pripada teoriji društvene regulacije, odnosno upravljanja, kao njen poseban dio ili aspekt (Cooke, 1983).

Problem uspostavljanja efikasne teritorijalne organizacije na lokalnom nivou kao i na regionalnom je i krupan razvojni problem. Zbog svoje složenosti može se reći da je to razvojni problem *par excellence*. Upravo zbog svoje višedimenzionalne prirode to je predmet istraživanja više naučım disciplina među kojima je i prostorno planiranje. Republika Srpska, kada je u pitanju njena teritorijalna organizacija, susreće se sa brojnim problemima kao što su: postoje velike razlike u demografskim karakteristikama (broj, obrazovanje, starost, koeficijent vitalnosti i drugo) između jedinica lokalne samouprave, veličina teritorije, postojeća infrastruktura, fiskalni i administrativni kapaciteti, privredni potencijali, nedovoljna razvijena svijest o zaštiti životne sredine i slično. Elaboracije urađene na temu lokalnog razvoja Republike Srpske ukazuju na nedovoljnu funkcionalnost i efikasnost postojećeg oblika teritorijalne organizacije, što je jedan od uzroka spore implementacije Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, posebno u dijelu koji se tiče funkcionalne i fiskalne decentralizacije, participacije građana u obavljanju lokalnih funkcija i prava lokalnih jedinica na udruživanje

Osnovni cilj rada je da se ukaže na potrebu značaja „prostornog planiranja“ za sveopšti razvoj sa posebnım fokusom na jedinice lokalne

samouprave, odnosno da bi se govorilo o teritorijalnoj organizaciji nekog prostora, moraju da se poznaju i poštuju odrednice koje determinišu i karakterišu prostor. Prikazaće se koliko jedinica lokalne samouprave u Republici Srpskoj je pristupilo izradi prostornog plana kojeg su po zakonu dužni da usvoje, ali i daće se kritički osvrt na mehanizme sprovođenja usvojenih planova.

Prostorno planiranje je ključni instrument za uspostavljanje dugoročnih, održivih okvira socijalnog, prostornog, ekonomskog i ekološkog razvoja unutar i između različitih zemalja. Njegova glavna uloga je da obezbijedi integraciju različitih sektora (poput stanovanja, saobraćaja, energetike i industrije), kao i da unaprijedi nacionalne i lokalne sisteme urbanog i ruralnog razvoja, uzimajući u obzir i problematiku životne sredine (Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition, 2008). Odnosno planiranje i upravljanje prostorom nije moguće ukoliko se ne vodi računa o ekonomskim, društvenim i ekološkim karakteristikama i kretanjima unutar tog prostora, ali i njegovom povezanošću sa užim i širim okruženjem.

METODOLOŠKI OKVIR

Poznato je da postoje naučni radovi, strateški i prostorni dokumenti, i dr. koji su se direktno ili indirektno bavili pitanjima teritorijalne organizacije Republike Srpske na entitetskom i lokalnom nivou. Međutim, do sada se o ovako složenom pitanju pretežno raspravljalo među malim brojem ljudi, pretežno u akademskim krugovima. Izostalo je upoznavanje šire javnosti, koja je o ovom pitanju mogla steći pretežno iskrivljenu i nepotpunu sliku, pretežno sudeći na osnovu izjava različitih političkih aktera, nedovoljno informisanih medija i sl. Ovim radom se želi dati mali doprinos tako složenoj problematici.

Metode koje su korištene u ovom radu su: statističko-analitička i komparativna koje su u službi sistemske analize u svrhu utvrđivanja uloge prostornog planiranja u cilju prostorno-funkcionalnog razvoja jedinica lokalne samouprave. Sistemska analiza ima karakter univerzalnog naučnog metoda koji se primjenjuje u istraživanju kompleksnih naučnih problema. Ona predstavlja strategiju postupnog upoznavanja sistema jer prvo istražuje sistem kao cjelinu, a zatim njegovu unutrašnju organizaciju, te zakonitosti njegovog djelovanja, djelotvornosti i pouzdanosti.

Sprovedeno je i terensko istraživanje sa ciljem uspostavljanja veza sa ljudima analiziranog područja radi prikupljanja kvalitetnih informacija.

Metodološki pristup kreiran je u skladu sa pretpostavkom da je pitanje teritorijalne organizacije od suštinskog značaja za dalji razvoj Republike Srpske.

ADMINISTRATIVNO-TERITORIJALNA ORGANIZACIJA REPUBLIKE SRPSKE

Republika Srpska smještena je između $42^{\circ}33'$ i $45^{\circ}16'$ sjeverne geografske širine, i $16^{\circ}11'$ i $19^{\circ}37'$ istočne geografske dužine. Površina teritorije Republike Srpske je 24.666 km^2 (Измјене и допуне просторног пана Републике Српске до 2025, 2015). Na ovoj teritoriji, prema procjeni broja stanovnika Republičkog zavoda za statistiku u 2020. godini, živi 1.136.274 stanovnika. Kao najpouzdaniji podatak uzima se da je u 1991. godini na današnjem prostoru Republike Srpske živjelo 1.563.731 stanovnik ili 35.7% tadašnjeg stanovništva Bosne i Hercegovine (Đurđev, et al., 2011). Prema procjenama danas na ovom području živi 27,3% manje stanovništva, što predstavlja alarmantan podatak.

Površina teritorije Republike Srpske predstavlja 48,5% teritorije BiH. Dužina ukupne granice teritorije RS je oko 2.102 km, bez Distrikta Brčko, a sa Distriktom oko 2.160 km (Измјене и допуне просторног пана Републике Српске до 2025, 2015). Sama teritorija ima potpuno atipičan lučni oblik, koji čine po površini dva približno ista dijela: zapadni, koji obuhvata oko 12.350 km^2 , i istočni sa oko 12.700 km^2 . Međutim, prilično je jasno da se sa planskog aspekta teritorija Republike Srpske ne može razvijati kao centralizovana država iz samo jednog centra, a jedan od vodećih razloga je i njen oblik.

Republika Srpska zauzima sjeverne, istočne i veći dio južnih dijelova BiH. Istočni i južni dio pruža se od rijeke Save na sjeveru do planine Orjen na jugu, u dužini (u pravoj liniji) od 265 km, i na pravcu Sokolac–Rudo ima maksimalnu širinu 80 km. Zapadni dio Republike Srpske pruža se u pravcu istok–zapad od Drine do Une, u dužini od 230 km, i na pravcu Vitorog–Sava ima maksimalnu širinu od 115 km. U cjelini posmatrano, Republika Srpska ima dužinu od oko 480 km i prosječnu širinu od 52 km (u pravoj liniji).

Republika Srpska spada u grupu kontinentalnih područja bez izlaza na more, što je karakteristika zemalja sa nepovoljnim geografskim položajem. Smještena je na kontaktu dviju velikih prirodno-geografskih i društveno-ekonomskih regionalnih cjelina – i predstavlja sponu Panonskog i Jadranskog basena (Republički zavod za statistiku Republike Srpske, 2015.). To se prvenstveno odnosi na meridijanski pravac koji

međusobno povezanim riječnim dolinama Bosne i Neretve, presjecajući dinarski planinski kompleks, povezuje srednjoevropsku i mediteransku makroregiju. Ništa manjeg značaja nije uporedni pravac koji povezuje Republiku Srpsku sa centralnobalkanskim i zapadnoevropskim prostorom. U tom pogledu je neophodno istaći važnost izlaza Republike Srpske na rijeku Savu kojom se veže na evropsku riječnu saobraćajnicu Rajna-Majna-Dunav. Dakle, prostor Republike Srpske predstavlja sponu Panonskog i Jadranskog basena, s jedne i Zapadne Evrope i centralnog Balkana, s druge strane.

Prema administrativno-teritorijalnoj podjeli Republiku Srpsku čini pedeset i šest opština i osam zvaničnih gradova: Banja Luka, Istočno Sarajevo, Prijedor, Bijeljina, Doboj, Trebinje, Zvornik i Gradiška. Pored toga samo grad Istočno Sarajevo se sastoji od više opština: Istočni Stari Grad, Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo, Pale, Sokolac i Trnovo.

INSTITUCIONALNI OKVIR REPUBLIKE SRPSKE I JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE

Dobro upravljanje se smatra važnim faktorom za kreiranje povoljnih uslova za razvoj i iskorištavanje potencijala. Upravljanje u suštini podrazumijeva saradnju i koordinaciju među različitim nivoima uprave (vertikalna saradnja i koordinacija), među sektorskim politikama (horizontalna saradnja i koordinacija) među teritorijama i akterima iz vladinog i nevladinog sektora.

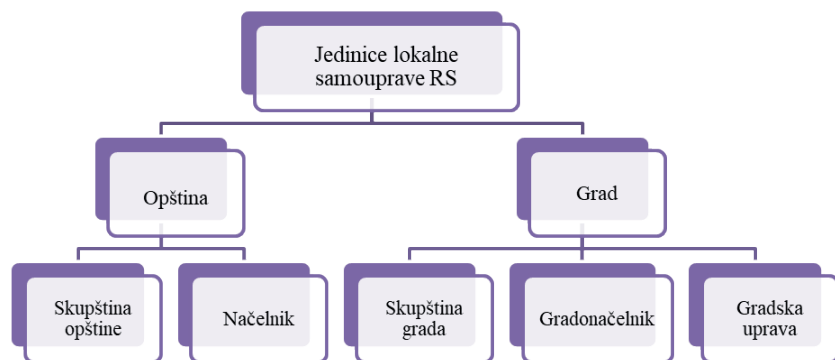
Ustavom Bosne i Hercegovine, prostorno planiranje i uređenje nije tretirano kao eksplicitna državna nadležnost. Posljedica ovakve nepreciznosti je odsustvo koordinacije na nivou zajedničkih institucija Bosne i Hercegovine nadležnih za praćenje, planiranje i upravljanje prostorom. Jedan od značajnih problema, kada se govori o uređenju i upravljanju prostorom, je što do danas nije oformljeno tijelo na državnom nivou (BiH) koje će se baviti pitanjima prostornog razvoja, iako su postojale indicije da se takvo tijelo oformi. Riješenje za ovaj problem bi se trebalo što prije pronaći ako se uzme u obzir činjenica da očuvanje i integralno upravljanje prostorom ne poznaje administrativne granice. Odsustvo integralnog upravljanja prostorom na području cijelog svijeta, a ne samo na teritoriji jedne države, može da ostavi značajne negativne posljedice na sveopšti razvoj sa posebnim akcentom na infrastrukturne projekte, zaštitu životne sredine, upravljanje vodama i sl.. Ovo pitanje nije riješeno zbog političkih razloga. Na nivou entiteta nalaze se ministarstva koja zakonski nisu vezana i koja djeluju samostalno svako u svom

entitetu. U Republici Srpskoj to je Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske, a u Federaciji BiH to je Federalno ministarstvo prostornog uređenja.

Teorijski i praktično, najvažnije elemente svake administrativne cjeline predstavlja stanovništvo i teritorija. Proces političkog konstituisanja Republike Srpske podrazumijevao je, pored ostalog, i organizaciju i uređenje teritorije u skladu sa potrebama stanovništva. Prema ustavu Bosne i Hercegovine lokalna samouprava spada u okvir nadležnosti entiteta. Prema ustavu Republike Srpske, teritorijalna organizacija Republike uređuje se zakonom, a jedinice lokalne samouprave čine osnovne teritorijalne jedinice Republike, prema tome između Republike i JLS nema drugih teritorijalnih oblika u vršenju vlasti. Zakonodavnu vlast vrši Narodna Skupština Republike Srpske i Vijeće naroda, a izvršnu vlast vrše predsjednik i dva potpredsjednika Republike Srpske, kao i Vlada Republike Srpske.

Zakonom o teritorijalnoj organizaciji Republike Srpske utvrđena je mreža institucija za upravljanje prostornim razvojem, kao i zakonske odredbe kod teritorijalne promjene. Prava i obaveze koje su ovim Zakonom propisane za opštine odnose se i na gradove koji nisu podijeljeni na veći broj opština.

Međusobni odnosi između lokalnih jedinica i republičkih organa državne uprave zasnivaju se i na međusobnoj saradnji i obavještanju. Organizaciona struktura lokalne samouprave predstavlja sistem organa i službi koje vrše određene funkcije radi zadovoljenja svakodnevnih potreba građana u jedinicama lokalne samouprave. Prema ustavu Republike Srpske i Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine lokalna samouprava se ostvaruje u opštinama i gradovima.

Grafikon 1. Organizacija lokalne samouprave Republike Srpske

Administrativna služba (lokalna uprava) nije predviđena kao poseban organ čiju strukturu i unutrašnju organizaciju utvrđuje načelnik opštine u zakonom utvrđenim granicama (Димитријевић, Јовичић, 2005). Zakonom se utvrđuju skupština grada ili opštine kao predstavničko tijelo i gradonačelnik ili načelnik opštine kao izvršni organ. Oba organa biraju se neposredno od strane svih građana koji imaju pravo glasa, a mandatni period traje četiri godine.

UTICAJ PROSTORNOG PLANIRANJA NA PROSTORNO-FUNKCIONALNI RAZVOJ JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE

Direktna funkcionalna veza i povezanost prostornog planiranja i upravljanja na lokalnom nivou (odnosno teritorijalne organizacije prostora na lokalnom nivou), pored funkcionalne i administrativne dimenzije prostornog planiranja, ogleda se kroz njegove dvije osnovne funkcije: regulatornu i razvojnu. „Navedene dvije dimenzije – funkcionalna i administrativna – predstavljaju okvir unutar koga se može porediti mjesto i značaj sistema planiranja u različitim zemljama“ (Радосављевић, 2016; 77). Teritorijalna politika obezbjeđuje okvir unutar koga prostorne strukture usmjeravamo da bi poboljšali ukupne performanse prostora države (Поповић, 2015; 20).

Regulatorna funkcija podrazumjeva mehanizam i instrument upravljanja (na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou), instrument za usmjeravanja aktivnosti u prostoru tako što odobrava ili zabranjuje alokaciju određene aktivnosti/sistema upravljanja. Razvojna funkcija se ogleda u tome da organi upravljanja definišu pojedinačne mjere i instrumente razvoja infrastrukture, urbanog i ruralnog razvoja, javnih servisa, zaštitu životne sredine, zaštitu prirodnih i kulturnih dobara i drugih sektora, a posebno definisanje mjera za podsticanje investiranja. Kroz razvojnu funkciju ogledaju se sve aktivnosti koje se moraju sprovoditi unutar jedinica lokalne samouprave, kako bi ona uspjela da se stavi u službu svog stanovništva. Upravo, sprovođenje ove dvije funkcije ukazuje na spremnost i kapacitete lokalnih samouprava za postizanje koncepta dugoročnog održivog socijalnog, prostornog, ekonomskog i ekološkog razvoja kako na lokalnom nivou, tako i mogućnost funkcionalnog uvezivanja na regionalnom i državnom nivou.

Bosna i Hercegovina/Republika Srpska ima obavezu usklađivanja svojih prostornih politika sa zakonskom regulativom EU kako bi stekla uslove za članstvo. Potrebno je da se pridržava principa prostornog

planiranja za evropski kontinent koji su sadržani u ESDP (1999) i vodećih principa CEMAT (2000), kao i ostalih direktiva Evropske Unije koje se tiču prostornog planiranja.

Pored odstupanja unutar pravnog i regulatornog okvira, mimoilaženja sa EU direktivama se očituju i u nedostatku finansijskih analiza koje bi opravdale stepen prostornog planiranja. Prostorno planiranje nije koordinisano sa drugim vitalnim planovima kao što su planovi ekonomskog i društvenog razvoja. Bosna i Hercegovina/Republika Srpska ne posjeduje ujednačene kriterije i pokazatelje koji bi omogućili praćenje i ocjenu realizacije planova prostornog uređenja. Ovo je opšti zahtjev Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i privremenog sporazuma sa EU koji Bosnu i Hercegovinu obavezuje da svoju zakonsku regulativu uskladi sa EU Acquis (Član 70).

Bosna i Hercegovina/Republika Srpska bi takođe trebala aktivno uključiti u odabir i usvajanje međunarodno usporedivih prostornih podataka. Te aktivnosti ne obuhvataju samo stvaranje statistički ujednačenih podataka nego i stvaranje baza podataka za praćenje promjena stanja u prostoru na nivou opština, kantona, regija, entiteta i države (odsustvo statističkih podataka je generalni problem koji tangira sve svere društva). Pošto takve baze podataka služe kao osnova za prostorno planiranje i prostorni razvoj na svim novoima, važno je dogovoriti pouzdane kriterije i pokazatelje koji bi pomogli ostvarenju cilja održivog razvoja. Jedna od direktiva koja se odnosi na pristupačnost prostornih podataka je i INSPIRE³, a koja tek treba da se integriše u zakonsku regulativu Bosne i Hercegovine.

Savremeno društvo zahtjeva kvalitetne informacije o prostoru za optimalno upravljanje, efikasno rješavanje i kontinuirani razvoj. Geoinformacije danas predstavljaju ključni element u procesu donošenja odluka, za optimalno upravljanje resursima, razmjenu podataka, komunikaciju i održiv razvoj. Razvoj tehnologije doprinosi

³ INSPIRE (Infrastructure for SPatial InfoRmation in Europe initiative – Infrastruktura za prostorne informacije u Evropi) je inicijativa koju je pokrenula, razvila i usvojila kao direktivu Evropska unija 14. marta 2007, u saradnji sa državama članicama i priključenim državama. INSPIRE direktiva ima namjeru da pokrene izradu infrastrukture evropskih prostornih informacija koja korisnicima daje integrisani servis prostornih informacija. Ovaj servis treba da omogući korisnicima da identifikuju i pristupe prostornim ili geografskim informacijama iz niza izvora, od lokalnog do globalnog nivoa, na inter-funkcionalan način za širok spektar korisnika. Namjera je da se učine dostupnim relevantni i kvalitetni geografski podaci kao osnova za postepeno stvaranje harmonizovane prostorne strukture podataka, u cilju formulisanja, implementacije, nadzora i procjene prilikom donošenja odluka na nivou Evropske unije, sa stanovišta teritorijalnog uticaja. INSPIRE je interesantan model za razvoj ne samo tehničke infrastrukture, već takođe i razmjena iskustva i metoda rada, kroz saradnju i partnerstvo.

da geoinformacije postanu obavezni element savremenog društva. Tehnologija će dostići pun potencijal kada javna uprava odluči da poveća pristup ka geografskim informacijama kroz infrastrukturu prostornih podataka. Upravo na ovom polju jedinice lokalne samouprave mogu da odigraju ključnu ulogu.

Tabela 1. Pregled prostorno planskih dokumenata koji su usvojeni, u fazi izrade i nisu ušli u proceduru izrade u Republici Srpskoj

Prostorni planovi jedinica lokalne samouprave koji su usvojeni:	Banja Luka, Berkovići, Bratunac, Vlasenica, Vukosavlje, Gradiška, Gacko, Derventa, Zvornik, Istočni Mostar, Itočni Drvar, Istočno Sarajevo*, Laktaši, Kotor Varoš, Ljubinje, Milići, Mrkonjić Grad, Nevesinje, Novi Grad, Oštra Luka, Pelagićevo, Petrovo, Petrovac, Prijedor, Prnjavor, Ribnik, Rudo, Teslić, Ugljevik.
Prostorni planovi jedinica lokalne samouprave u fazi izrade:	Bjeljina, Brod, Doboj, Stanari, Trebinje, Han Pijesak, Čelinac, Šamac.
Prostorni planovi područja posebne namjene koji su usvojeni:	NP „Kozara“
Prostorni planovi područja posebne namjene u fazi izrade:	NP „Sutjeska“
Jedinice lokalne samouprave koje nisu u fazi izrade prostornih planova:	Bileća, Višegrad, Donji Žabar, Jezero, Kneževo, Kalinovik, Kozarska Dubica, Kostajnica, Krupa na Uni, Kupres, Lopare, Modriča, Novo Goražde, Srbac, Foča, Šekovići, Šipovo, Srebrenica, Osmaci, Čajniče.
<i>*Grad Istočno Sarajevo čini 6 opština: Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo, Istočno Staro Sarajevo, Pale, Sokolac i Trnovo (s tim da je i Rogatica obuhvaćena Prostornim planom Grada Istočno Sarajevo).</i>	

Izvor: Istraživanje autora, oktobar 2021. godine (zvanične internet stranice opština, intervju sa administrativnim radnicima opština, razgovori sa firmama koje se bave izradom prostornih planova (Institut za građevinarstvo „IG“, Projekt a.d. Banja Luka, Urbis Centar d.o.o Banja Luka).

Najvidljiviji proizvod procesa planiranja je prostorni plan. Kao što je već rečeno JLS Republike Srpske dužne su da ga donesu u skladu sa savremenom metodologijom integralnog sagledavanja i rješavanja problema prostornog razvoja. Republički prostorni plan je usvojen, međutim problem u njegovoj potpunoj primjeni leži u nedostatku dokumentacije o prostornom planiranju na lokalnom nivou i nespremnosti lokalne administracije da predložene smjernice uzimaju u obzir pri

svom prostornom razvoju. Ovakva situacija nameće i druge probleme, po pitanju vertikalne i horizontalne saradnje, kao i koordinaciju unutar sektora, što za sobom povlači i adekvatno provođenje prostornog uređenja.

Prema navedenoj tabeli, posmatrano statistički 35 jedinica lokalne samouprave je obuhvaćeno prostornim planovima što iznosi 57,7% teritorije Republike Srpske u 2021. godini. Prostornim planovima u različitim fazama izrade obuhvaćeno je 8 JLS ili 14,2% teritorije Republike Srpske. Broj jedinica lokalne samouprave koje nemaju prostorni plan iznosi 20, obuhvataju oko 28,1% teritorije (donešena odluka o izradi ali nije se ušlo u proceduru, nije donešena odluka i sl.). Po pitanju izrade prostornih planova može se zaključiti da je stanje nešto povoljnije u odnosu na prethodni period, ali opet nedovoljno s obzirom ako se zna da je period obuhvata prijeratnih planova završena do 2000-te godine. Poseban problem predstavljaju novoformirane opštine, nastale od dijela prijeratnih opština, koje nisu ni imale vlastite prostorne planove a čiji se razvoj tretirao u sklopu lokalnih jedinica koje su pripale drugom entitetu. Novoformirane opštine čiji je veći dio teritorije i sjedište pripao Republici Srpskoj, a koje se nalaze u fazi izrade Plana su Doboj i Trebinje, a one koje nisu ni započele fazu izrade plana su Lopare, Foča i Kneževo. Novoformirane jedinice koje su nastale od dijela prijeratne opštine i bez ranijeg sjedišta tačnije od njih osamnaest njih šest ne nalaze se u fazi izrade prostornih planova: Donji Žabar, Jezero, Krupa na Uni, Kupres, Novo Goražde i Osmaci.

Pored problema nepostojanja prostorno-razvojnih dokumenata još složeniji problem je nedostatak mehanizama kontrole i sprovođenja postojećih planova. Usvajanje prostornih planova JLS, diktira vlast koja se trenutno nalazi na čelu jedinice ili sami izbori, i sl. Interesi „lokalnih moćnika“ diktiraju plansko i stručno uspostavlje korištenja zemljišta. Razlog ovakvom stanju, dijelom se može pronaći u nezainteresovanosti lokalnih samouprava (ali velikim dijelom zbog nerazumjevanja značaja prostorno planskog razvoja) za probleme prostornog planiranja kao i činjenici da se prostorno planskim razvojem u JLS bave brojne struke koje nemaju adekvatno obrazovanje iz oblasti prostornog planiranja, nerjetko slična situacija je i na republičkom nivou. Zaključak i preporuka je, da bi svaka lokalna samouprava morala da posveti više pažnje uključivanju stručnog kadra u proces planiranja i odlučivanja, upravo iz razloga što je zaštita javnog interesa jedna od osnovnih uloga lokalne samouprave, a ujedno i jedan od osnovnih načela prostornog planiranja

Prema zakonskoj regulativi u oba entiteta lokalna uprava je direktno uključena i odgovorna za urbani razvoj JLS. Međutim, aktivnosti

prostornog planiranja i razvoja su sa jedne strane pod uticajem zakonskih procedura a sa druge strane političkim interesima (koji su dominantni i najčešće nadglasaju „struku“), investitorskih zahtjeva (naročito kada se nivo investicije smatra značajnim, pretežno nije precizirano da li je u pitanju lični ili društveni značaj), kao i stručnosti gradskih/opštinskih službi koje upravljaju procedurama pripreme i usvajanja planske i tehničke dokumentacije. U poslijeratnom periodu od 1995. pa do danas, odjeljenja za prostorno uređenje u lokalnim upravama bila su pod snažnim uticajem privatnih investitora koji su bili nosioci participacije u planiranju i građenju do te mjere da je došlo do vidljive promjene u razvoju bosansko – hercegovačkih gradova u ovom periodu. Posljedice toga su: pad standarda prostornog uređenja i izgradnje, uključujući i nedostatak adekvatne stručne kontrole tehničke dokumentacije (koja podrazumijeva zaštitu projektantskih normativa i standarda), ekspanziju bespravne izgradnje, promjenu namjene korištenja zemljišta, smanjenje inspekcije kontrole gradilišta, kao i nedostatak poštovanja lokacije koja je u razvoju, negativnog uticaja na životnu sredinu i slično. To se naročito odrazilo na oblast stambene izgradnje koja je komercijalizovana s ciljem sticanja profita građevinskih preduzetnika. Odnosno odjeljenja za prostorno uređenje, pretvorila su se u odjeljenja za „izdavanje“ građevinskih dozvola.

Posebno se treba naglasiti uslužna uloga lokalne samouprave prema lokalnom stanovništvu. Suština njenog postojanja jeste rješavanje egzistencijalnih problema građana. „Lokalna vlas treba da obezbjedi javna dobra, da ponudi kvalitet usluga koje podižu kvalitet življenja građana, odnosno da preko odgovarajućih službi zadovolje brojne svakodnevne potrebe građana koji žive na teritoriji jedinice lokalne samouprave“ (Кунџић, 2009; 95). Prema navedenom, velika odgovornost leži na jedinicama lokalne samouprave kada je riječ o upravljanu prostornim razvojem. Problemi koji se javljaju kod uspostavljanja funkcionisanja i opstanka određenih jedinica lokalne samouprave, prenose se i na regionalni i republički nivo. Funkcionalno povezivanje u praksi se definiše kao vid interakcije između opština i gradova na određenoj teritoriji na osnovu koje partneri dobrovoljno i na osnovu jednakih prava koncentrišu i dopunjuju svoje moćnosti i kapacitete da bi što bolje ispunjavali određene zadatke (Müller, B., 2001). Ukoliko se želi priključiti Evropskoj Uniji (a svi „putevi“ vode ka tome), Vlada Republike Srpske je u obavezi da uporedi postojeće okvire politika prostornog razvoja sa inovacijama u okruženju i da ih po potrebi adaptira, naravno u svom nacionalnom kontekstu.

U većini opštinskih administrativnih službi formirana su odjeljenja/ službe/odsjeci u oblasti prostornog planiranja. Većina JLS, sa posebnim akcentom na one koje pripadaju kategoriji nerazvijenih i izrazito nerazvijenih⁴, ne raspolažu sa kapacitetima za integralno i plansko sprovođenje pitanja teritorijalnog uređenja i planskog razvoja. Postavlja se pitanje – ko i na koji način upravlja i uređuje prostor kojim raspolažu JLS?

Tabela 2. Pregled organizovanja administrativnih službi jedinica lokalne samouprave Republike Srpske iz oblasti prostorno planskog razvoja, 2021. godina

Opština/Grad	Broj odjeljenja	Broj službi/kabineta	Broj odsjeka ⁵	Odjeljenja/odsjeci u oblasti prostorno planskog razvoja	
Banja Luka	9	4	33	Odjeljenje za prostorno uređenje	Odsjek za investicije i održavanje
				Odjeljenje za komunalne poslove	
Bijeljina	10	2	26	Odjeljenje za prostorno uređenje	Odsjek za lokalni ekonomski razvoj i evropske integracije
				Odjeljenje za stambeno-kom. poslove i zaštitu životne sredine	
Bileća	4	1	2	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	
Berkovići	2	1	0		
Brod	5	1	2	Odjeljenje za prostorno uređenje, stambeno-komunalne poslove i ekologiju	Odsjek za lokalni razvoj
Bratunac	4	1	11	Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti	Odsjek za privredu i razvoj
				Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	Odsjek za prostorno uređenje

4 Prema odluci o stepenu razvijenosti jedinica lokalne samouprave Republike Srpske za 2020. godinu, čak 35 jedinica lokalne samouprave nalaze se u skupini izrazito nerazvijenih (20) i nerazvijenih (15).

5 Podatak obuhvata ukupan broj odsjeka, samostalnih odsjeka i odsjeka u odjeljenjima.

Višegrad	5	2	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	
Vlasenica	4	2	1	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno – komunalne poslove	Odsjek za razvoj
Vukosavlje	3	1	1	Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti	Odsjek za urbanizam
Gacko	4	2	0	Odjeljenje za prostorno planiranje i civilnu zaštitu	
Gradiška	10	1	1	Odjeljenje za prostorno uređenje i građenje	
				Odjeljenje za komunalne i stambene poslove	
				Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti	
Derventa	6	1	1	Odjeljenje za prostorno uređenje	
Doboj	4	2	9	Odjeljenje za prostorno uređenje	
Donji Žabar	0	0	0	Opštinska administrativna služba jeste jedinstven organ bez službi i odjeljenja, kojom rukovodi načelnik.	
Zvornik	8	5	9	Odjeljenje za prostorno uređenje	
				Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti	
Istočni Drvar	0	0	0	Opštinska administrativna služba jeste jedinstven organ bez službi i odjeljenja, kojom rukovodi načelnik.	
Istočni Mostar	0	1	0	Opštinska administrativna služba jeste jedinstven organ bez službi i odjeljenja, kojom rukovodi načelnik	
Grad Istočno Sarajevo	5	1	1	Odjeljenje za prostorno uređenje, saobraćaj i stambeno-komunalne poslove	
Istočna Ilidža	5	1	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i ekologiju	
Istočno Novo Sarajevo	5	1	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	

Istočni Stari Grad	0	1	0	Opštinska administrativna služba jeste jedinstven organ bez službi i odjeljenja, kojom rukovodi načelnik	
Jezero	0	0	0	Opštinska administrativna služba je jedinstven organ bez službi i odjeljenja	
Kalinovik	0	1	0	Opštinska administrativna služba jeste jedinstven organ bez službi i odjeljenja, kojom rukovodi načelnik	
Kneževo	5	1	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	
Kozarska Dubica	5	2	2	Odjeljenje za prostorno uređenje	
				Odjeljenje za stambeno-komunalne poslove	
Kostajnica	2	1	2	Odjeljenje za opštu upravu	Odsjek za urbanizam i stambeno-komunalne poslove
Kotor Varoš	6	1	2	Odjeljenje za prostorno uređenje	Odsjek za razvoj
				Odjeljenje za stambeno-komunalne poslove	
Krupa na Uni	0	0	0	Na čelu izvršne vlasti je Načelnik opštine, koji rukovodi jedinstvenim organom uprave organizovanom kroz opštinsku administrativnu službu koju čini sedam referata.	
Kupres	0	0	0	Opštinska administrativna služba je jedinstven organ bez službi i odjeljenja, kojom rukovodi načelnik.	
Laktaši	6	1	7	Odjeljenje za prostorno uređenje	Odsjek za lokalni razvoj
				Odjeljenje za stambeno-komunalne poslove	
Lopare	5	1	0	Odjeljenje za prostorno uređenje, stambeno-komunalne poslove	
Ljubinj	2	1	3		Služba za razvoj

Milići	3	3	3	Odjeljenje za prostorno uređenje, stambeno-komunalne poslove i ekologiju	Odsjek za privredu i društvene djelatnosti
Modriča	6	1	6	Odjeljenje za prostorno uređenje, stambeno-komunalne poslove i ekologiju	
Mrkonjić Grad	5	2	4	Odjeljenje za prostorno planiranje i komunalne poslove	
				Odjeljenje za izgradnju grada i upravljanje imovinom	
Nevesinje	4	2	0	Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti	
				Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	
Novi Grad	5	2	10	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	Odsjek za urbanizam i prostorno planiranje,
					Odsjek za stambeno-komunalne djelatnosti, imovinsko-pravne poslove i zaštitu životne sredine
Novo Goražde	1	1	3		Odsjek za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove
Osmaci	2	1	2	Odjeljenje za opštu upravu, prostorno uređenje i komunalne poslove	Odsjek za upravljanje lokalnim razvojem

Oštra Luka		7	2		Služba za prostorno uređenje, građenje i ekologiju
Pale	4	1	1	Prostorno uređenje i stambeno-komunalni poslovi	
Pelagićevo	3	1	2	Odjeljenje za opštu upravu, prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	Odsjek za privredu, poljoprivredu i lokalni ekonomski razvoj
Petrovac	0	0	0	Opštinska administrativna služba jeste jedinstveni organ bez službi i odjeljenja, kojom rukovodi načelnik.	
Petrovo	3	1	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	
Prijeđor	8	2	25	Odjeljenje za prostorno uređenje	Odsjek za planiranje, urbanizam i dokumentaciju
				Odjeljenje za saobraćaj, komunalne poslove i zaštitu životne sredine i imovinsko-stambene poslove	Odsjek za strateško planiranje, upravljanje projektima i razvojem
Prnjavor	8	1	3	Odjeljenje za lokalni i ekonomski razvoj i društvene djelatnosti	
				Odjeljenje za prostorno uređenje	
				Odjeljenje za stambeno-komunalne poslove i investicije	
Ribnik	3	1	4	Odjeljenje za privredu	Odsjek za prostorno uređenje

Rogatica	5	1	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	
Rudo	2	1	4	Odjeljenje za privredu, finansije, prostorno uređenje i inspeksijske poslove	
Sokolac	4	1	3	Odjeljenje za prostorno uređenje Odjeljenje za lokalni razvoj	
Srbac	5	1	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno komunalne djelatnosti	
Stanari	3	1	4	Odjeljenje za prostorno uređenje, stambeno-komunalne poslove i ekologiju	Odsjek za privredu, poljoprivredu, društvene djelatnosti i lokalni ekonomski razvoj
Srebrenica	5	2	0	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove Odjeljenje za privredu i razvoj	
Teslić	8	2	0	Odjeljenje za prostorno uređenje	
Trebinje	7	2	8	Odjeljenje za prostorno uređenje	Odsjek za urbanizam i prostorno uređenje
Trnovo	0	1	3	Odsjek za finansije, prostorno uređenje i stambene poslove	
Foča	4	1	3	Odjeljenje za prostorno uređenje, stambeno-komunalne poslove	
Han Pijesak	0	2	0	Opštinska administrativna služba jeste jedinstven organ bez službi i odjeljenja, kojima rukovodi načelnik	

Ugljevik	6	1	15	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	Odsijek za studijsko-analitičke poslove u privredi i planiranje privredno-ekonomskog razvoja Odsijek za prostorno uređenje
Čajniče	2	2	8	Odjeljenje za privredu, finansije i društvene djelatnosti	Odsjek za strateško planiranje i upravljanje razvojem
Čelinac	5	1	4	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno komunalne poslove	
Šamac	4	3	3	Odjeljenje za prostorno uređenje i stambeno-komunalne poslove	Služba za lokalni ekonomski razvoj
Šekovići	2	1	0		
Šipovo	6	1	0	Odjeljenje za budžet, finansije, upravljanje razvojem i privredu Odjeljenje za urbanizam i stambeno-komunalne poslove	

Izvor: Administrativne službe Opština i Gradova, Statuti Opština i gradova, Pravilnik o sistemizaciji radnih mjesta službenika, Intervju: Drvar, Istočni Mostar, Petrovac i Oštra Luka.

U većini Opštinskih administrativnih službi formirana su Odjeljenja/odsjeci u oblasti prostornog uređenja i lokalnog razvoja. U deset opština opštinske administrativne službe su formirane kao jedinstven organ bez službi i odjeljenja s tim da ih osam pripada kategoriji novoformiranih opština. Međutim, ono što je zabrinjavajuće da pored formalnog uspostavljanja odjeljenja/odsjeka opštinske uprave ne raspolažu sa kapacitetima za sistemsko i plansko sprovođenje pitanja teritorijalnog uređenja i planskog gazvoja svojih jedinica. Razlozi su razni, neki do njih su: neodgovarajući kadrovski kapaciteti, nedostatak finansijskih

i materijalnih sredstava, mala populaciona baza lokalne jedinice, nerazvijenst komunalne infrastrukture i slično. Preporuka je da gradovi i razvijenije opštine Republike Srpske treba da odigraju presudnu ulogu u funkcionalno-prostornom uvezivanju nerazvijenih i manje razvijenih jedinica lokalne samouprave. Putem međuopštinske saradnje stvaraju se načini za prevazilaženje navedenih problema, kako bi se došlo do toga da veći dio Republike dobije jedan razvojni zamah. Jedan od koraka bi bio i uspostavljanje fiskalne i funkcionalne autonomije jedinica lokalne samouprave.

ZAKLJUČAK

Prostorno planiranje je proces donošenja odluka o odgovarajućoj akciji da se „napravi“ bolje mjesto. Zapravo, podrazumjeva čin gledanja u budućnost u svrhu planiranja budućeg razvoja društva. Na ovaj način postavljena očekivanja, uključuju i podrazumjevaju oblike razvoja koji su efikasni i pravedni, imaju pozitivan uticaj na životnu sredinu, i osmišljavaju humane i kvalitetne uslove za život, posebno naselja za život i rad, kao i prostore za rekreaciju koji treba da pruže uslove za odmor i relaksaciju.

Sistem prostornog uređenja treba da sadržava usklađene planove države, entiteta, kantona, gradova i opština. Prvi problem na koji se nailazi jeste upravo, uspostavljanje sistema prostornog uređenja na državnom nivou, tj. odsustvo državnog nivoa. Državni nivo treba biti nadležan za strateški okvir prostornog razvoja (sistem prostornog uređenja) i primjenu elemenata od nacionalnog interesa kao što su određivanje glavnih saobraćajnih koridora, elektrosnabdjevanja, naftovoda, plinovoda, luka, aerodroma, nacionalnih parkova, parkova prirode, glavnih riječnih tokova i drugih prostora sa specijalnim namjenama. Prostorno planiranje dato je u nadležnost entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta). Na nivou entiteta, kantona (Federacija Bosne i Hercegovine) i regija (koje na području Republike Srpske nisu uspostavljene), potrebno je izraditi planove prostornog uređenja od interesa za manja geografska područja i zajednice kao što su određivanje entitetskih i kantonalnih saobraćajnih koridora, infrastrukture, zaštićenih prirodnih područja, urbane mreže, turizma ili riječnih tokova. Na lokalnom nivou, prostorno planiranje mora da vodi računa o potrebama pojedinih opština/gradova, tj. da određuje namjenu prostora. Upravo uloga prostornog uređenja je da na integralan način

sagleda sve elemente jednog društva i da dâ smjernicu za budućim razvojem određenog prostora.

Na osnovu svega navedenog u radu, a sa posebnim akcentom na probleme sa organizacijom (posebno u funkcionalnom i finansijskom smislu) i opremljenosti odjeljenja za prostorno uređenje, zaključuje se da na nivou lokalne vlasti ne postoji politika u pogledu zemljišta i prostora koja bi štitila društvene, ekonomske, kulturne i ekološke vrijednosti javnog prostora. Ukoliko se teži poboljšanju situacije, posebno ako se uzme u obzir težnja ka ulasku u Evropsku uniju, potrebno je uspostaviti mehanizme razvoja i održavanja profesionalnih standarda i javnog doprinosa kako bi se prevazišao nedostatak sveobuhvatne strategije razvoja na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Odnosno uvođenje „struke“ i njena prevlast nad „politikom“ su prvi koraci u tom

Vodeći se prethodno navedenim, zaključuje se da je pred Bosnom i Hercegovinom težak put uspostavljanja efikasnog prostornog uređenja i prikupljanje prostornih podataka, radi optimalnog upravljanja resursima, saradnje i održivog razvoja. Neki od problema sa kojima se susreću administrativne službe JLS a kada je u pitanju prostorno planski razvoj su: nizak nivo informatičke pismenosti u administrativnim službama lokalnih uprava i slaba infirmatička opremljenost, nedovoljni kadrovski potencijali, nedovoljna finansijska i materijalna sredstva, nedovoljno razvijena svijest o značaju integralnog prostornog razvoja i slično. Nisu samo razni nivoi uprave ti kojima nedostaje odgovarajuće razumijevanje i pridržavanje evropskih standarda u području prostornog planiranja i životne sredine i javnost je izložena istim nedostacima. Javno mnijenje može značajno da utiče na usvajanje ili neusvajanje plansko razvojnih dokumenata. Sve navedeno postaje posebno važno kada se razmatra uloga Bosne i Hercegovine u realizaciji bilo kakvih prostornih planova koji se protežu preko granice, regionalno ili među državama. Evropska Unija ima nekoliko ovakvih programa koji ne pokrivaju samo geografsko područje EU nego idu i preko njenih granica jer proširenje Evropske Unije postavlja nove organizacione izazove a Bosne i Hercegovne bi trebalo da učestvuje u ovakvim programima i inicijativama. Usklađivanje politike prostornog razvoja Bosne i Hercegovine/Republike Srpske sa evropskim procesima zahtijeva novu državnu strategiju. Postojeći okvir politike prostornog uređenja treba preusmjeriti i u njegovu provedbu uključiti donosioce odluka na svim postojećim nivoima uprave.

THE EFFECT OF SPATIAL PLANNING ON THE SPATIAL AND FUNCTIONAL DEVELOPMENT OF THE LOCAL LEVEL OF SELF-GOVERNMENT

**Dragana Popović
Saša Čekrlija**

Abstract: Spatial organisation determinants started developing at the time when people became aware that, through work, they were able to adapt nature to their needs. Essentially, spatial planning has overcome traditional planning and it represents a mechanism for the formation of a vision of development, at the same time fulfilling different, contradictory expectations of the society. Creating an increasing material basis, as well as developing technological progress, conducting research, gaining experience, has enabled man to make his space management increasingly crucial for further social, economic and environmental development. Analyzing the situation regarding the implementation of the basic postulates and strategic goals of spatial planning and arrangement in the Republika Srpska, one can see the negligence and lack of studiosness that can have great consequences on social, economic and environmental development in the future. Will future generations have the capacity to correct the mistakes of the present?

Key terms: *spatial planning, municipality management, development, territorial organization*

LITERATURA:

1. Целебцић, Р., О. (2013). *Теоријско-методолошке основе дефинисања критеријума и индикатора просторног развоја Србије*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду. Географски факултет.
2. Поповић, Д. (2021). *Реорганизација јединица локалне самоуправе као фактор просторно-функционалног развоја Републике Српске*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду. Географски факултет.
3. Habermas, J. (1987). *The Philosophical Discourse of Modernity*, Twelve Lectures. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Cooke, P. (1983). *Theories of Planning and Spatial development*. London: Hutchinson.
5. Economic Commission for Europe. (2008). *Spatial planning – Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition*. United Nation, New York and Geneva: UNECE, Available at: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/spatial_planning.e.pdf
6. Урбанистички завод Републике Српске. (2015). *Измјене и допуне просторног плана Републике Српске до 2025. године*. Бања Лука.
7. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, 2021. <https://www.rzs.rs.ba/>.
8. Ђурђевић, Б., Маринковић Д., Јакшић Д., Поповић, Д. (2011). *Стратегија развоја Републике Српске 2012 – 2016. године - Социоекономска анализа*. Књига 5.4. Демократија. Економски институт а.д. Бања Лука
9. Димитријевић, П., Јовичић, Б. (2005). *Коментар Закона о локалној самоуправи Републике Српске*. Брчко : Савез општина и градова Републике Српске.
10. Радосављевић, З. (2016). *Институт одобрења плана у Србији: Примена и перспектива развоја*. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
11. Поповић, Д. (2015). *Инструменти за подстицај функционалног повезивања општина Републике Српске*. Докторска дисертација. Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву. Филозофски факултет Пале.
12. Кунић, П. (2009). *Модел, контрола и заштита локалне самоуправе у Републици Српској*. Бања Лука: Годишњак Правног факултета Универзитета у Бањој Луци. стр. 95-110.
13. Müller, V. (2001) *Urban networks and polycentric spatial development in Europe - the case of Germany*. In: EUREG 9.
14. *Odluka o stepenu razvijenosti jedinica lokalne samouprave Republike Srpske za 2020. godinu*. Vlada Republike Srpske.
15. European Communities (1999). *ESDP European Spatial Development Perspective*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

16. CEMAT (2000). *Vodeći principi za održivi prostorni razvoj evropskog kontinenta, Hanover*. Dostupan na: <http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/Version Principes/Serbe.pdf>

